

ნოდარ ლომოური

აფხაზთა ისტორია და მათი მომავალი

დღეს, როდესაც ჩვენი ყოველდღიური ცხოვრება გაჯერებულია აღუ-
რაცხელი გადაუჭრელი პრობლემებით, ყველაზე მძიმედ ერისთვის, ლა-
მის საბედისწეროდ, მესახება ჩვენი ტერიტორიული დაქუცმაცების,
ჩვენი ძირძველი ოლქების საკითხი. ამ აშკარა უკანონობასთან შერიგება
არ შეიძლება — ხელისუფლებამ, საზოგადოებამ, საერთაშორისო ორგა-
ნიზაციებმა უნდა ყველაფერი გააკეთონ, რომ ეს ვითარება გამოსწორდეს,
უკანონობა, აგრესია აღმოიფხვრას... მაგრამ რეალურია ასეთი მოთხოვ-
ნა?! შეიძლება გვქონდეს იმედი ამ პრობლემის გადაწყვეტისა? დღესდღეო-
ბით მე ამაში ეჭვი მეპარება და მთავარი საფუძველი ასეთი უიმედობისა
არის აღნიშნულ კონფლიქტში რუსეთის რეაქციული ძალების აქტიური
მონაწილეობა. მაგრამ არის სხვა მიზეზიც: ესაა აფხაზეთშიაღ და სამა-
ჩაბლოშიაღ ადგილობრივი მოსახლეობის განწყობა, განწყობა აშკარად
ანტიქართული.

ამ ორი რეგიონიდან ვითარება უფრო რთულია აფხაზეთში, რამდენა-
დაც განსაკუთრებით დიდია რუსეთის დაინტერესება ამ ზღვისპირა კუთხ-
ის საბოლოოდ და მყარად ხელში ჩაგდებისა, რუსეთის ორგანულ ნაწილად
ქცევისა. ამ მიზნითაა, რომ აქ ხდება რუსული მოსახლეობის გეგმაზომიერი
ჩამოსახლება, საოკუპაციო ჯარის ოჯახებისთვის მიწების დარიგება, რუს
პოლიტიკოსთა და სახელმწიფო მოხელეთა მიერ საცხოვრებელთა შეძენა
და საერთოდ ყველა ხერხით ადგილობრივ მცხოვრებელთა გარუსება, მათი
თვითთავადობის აღმოფხვრა და ამ მხარის რუსულ ოლქად გადაქცევა.

რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, აფხაზეთში აშკარად შეიმჩნევა
აღნიშნული ვითარებით მზარდი უკმაყოფილება, ამ პროცესების აფხა-
ზური მოსახლეობისათვის საბედისწეროდ შემობრუნების მიმართ შიში,
მაგრამ ეს უკმაყოფილება და შიში, ჯერჯერობით არ ქცეულა მათთვის
მიზეზად აქტიური მოქმედების, რაიმე გადამჭრელი ნაბიჯების გადადგ-
მისა; მათ გაგონებაც არ სურთ საქართველოს პოლიტიკურ სივრცეში
დაბრუნების შესახებ, არ სურთ თავისი ხალხის მრავალსაუკუნოვანი ის-
ტორიული ცხოვრების აღორძინებაზე ფიქრიც კი. არადა, თუ თვით აფ-

ხაზებმა არ გაიაზრეს მათ წინაშე წამოჭრილი ურთულესი პრობლემები, არ გაიაზრეს, რას უქადის მათ ეს რუსული დამპყრობლური პოლიტიკა — გეგმაზომიერი მცდელობა აფხაზური გენის აღმოფხვრა-ამოძიკვისა, მათ ელოდებოდათ გაქრობა, რუსეთის მიერ აფხაზეთის წაღეკვა.¹

აფხაზურ სეპარატიზმს ხანგრძლივი ისტორია აქვს, მაგრამ განსაკუთრებით იგი მაინც მას შემდეგ ძლიერდება, რაც ამიერკავასიის ასპარეზზე რუსეთის რეაქციული ძალები აქტიურდება. სწორედ რუსეთის რეაქციული პოლიტიკა ხდება მისი სტიმულატორი და დღემდე რჩება ასეთად. თუმცა არც ის უნდა დავივიწყოთ, რომ აფხაზეთში (ისევე როგორც შიდა ქართლში, ანუ „სამხრეთ ოსეთში“) სეპარატიზმის ესკალაციას მნიშვნელოვანწილად ხელი შეუწყო სხვადასხვა დროს ჩვენი ხელისუფლების და საზოგადოების მიერ დაშვებულმა შეცდომებმა.²

უკვე საკმაოდ დიდი ხანია, აფხაზეთის საკითხის მოგვარებას გარკვეული ძალები ცდილობენ ე. წ. „სახალხო დიპლომატიის“ გზით, ე. ი. აფხაზეთთან უშუალო კონტაქტების, მათთან მოლაპარაკებების საშუალებით. კერძოდ, კალიფორნიის უნივერსიტეტის ქ. ერვინის განყოფილების ინიციატივითა და დახმარებით ეწეობა უშუალო შეხვედრები აფხაზი და ქართველი საზოგადო მოღვაწეების, პოლიტიკოსების, მეცნიერების; ამ შეხვედრებზე ხდება კონფლიქტური საკითხების განხილვა, დებატები; ამ გზით ცდილობენ შექმნილი ვითარებიდან გამოსავლის მოძებნას.³

სამწუხაროდ, ჯერჯერობით რაიმე რეალურ დათმობებზე აფხაზ სეპარატისტთა დაყოლიება არ ხერხდება, მაგრამ ამ გზის საბოლოოდ უარყოფა მაინც არ შეიძლება, მით უფრო, რომ ვითარება აფხაზეთში სულ უფრო იძაბება, რადგან გააზრებულად მომქმედთათვის იქაც სულ უფრო ცხადი ხდება, რომ დღევანდელი პროცესები მათ დიდ საშიშროებას უქმნიან.

იმისთვის, რომ მოიძებნოს აფხაზეთთან თანამშრომლობისა და მშვიდობიანი თანაცხოვრების გზები, ერთ-ერთი უმთავრესი პირობაა, ერთხელ და სამუდამოდ მოიხსნას დაპირისპირება აფხაზეთის ისტორიის შეფასებაში, ორივე მხარემ უნდა უარყოს ამ ისტორიის ყალბი და არამეცნიერული შეფასება და განხილვა, რაც ათეული წლების მანძილზე ხდება და რაშიც ორივე მხარეა დამნაშავე.

აფხაზთა ანტიქართული განწყობა განსაკუთრებით შესამჩნევია გასული საუკუნის 50-იანი წლებიდან გახდა და ამაში ბრალი მიუძღვოდა როგორც მაშინდელი საბჭოური ხელისუფლების წარმომადგენლებს, ისე უკვე მაშინ ცალკეულ მეცნიერთა ანტიქართულ პოზიციებს, თუმცა პირველი ასეთი

¹ ნ. ლომოური, ძირძველი ქართული მხარის — აფხაზეთის ისტორიისათვის, 2008, გვ. 9.

² იქვე, გვ. 5-34, 78-90.

³ Аспекты грузино-абхазского конфликта / University of California, Irvine, 2000; ჩვენ ხელთ გვაქვს მ შეხვედრების სტენოგრამების მესამე ნაწილი; შემდ. გ. ანჩაბაძე, ქართველები და აფხაზები, ისტორია და თანამედროვეობა, 2009, გვ. 19-39.

შინაარსის ნაშრომები გამოქვეყნდა 70-იან წლებში, როდესაც პირველად გამოქვეყნდა მათი ახალი კონცეფცია: თურმე ოდესღაც, შუა ბრინჯაოს ეპოქიდან მაინც, აფხაზებს ეპყრათ მთელი დასავლეთი საქართველო, მათი წინაპარი ყოფილა ჰენიოხთა ტომი, რომელიც სახლობდა აჭარიდან ვიდრე მდ. ფსოუმდე და მხოლოდ ძვ. წ. VI-V სს-ში აქ შემოსახლებულან ქართველურ-კოლხური ტომები, რომელთაც აფხაზებს დაუტოვეს მხოლოდ კოლხეთის ჩრდილო-დასავლეთი კუთხე. მაშასადამე, უძველესი კოლხური კულტურა აფხაზურ-ჰენიოხური ყოფილა.⁴ ამ სრულიად ყალბ და ფანტასტიკურ მტკიცებულებას მაშინვე გამოუჩნდნენ მიმდევრები აფხაზ მეცნიერთა შორის და მას არსებითად დღემდე იმეორებენ სეპარატისტთა ლიდერები.⁵

თავისთავად ცხადია, რომ ეს კონცეფცია იმთავითვე უარჰყვეს ქართველმა მეცნიერებმა — არქეოლოგებმა, ენათმეცნიერებმა, ისტორიკოსებმა, მაგრამ ამავე დროს გაჩნდა მეორე ვერსია, რომლის ფუძემდებელი იმავე 50-იან წლებში იყო **პავლე ინგოროყვა**. პ. ინგოროყვას მტკიცებით აფხაზეთის ტერიტორიაზე სახლობდნენ მხოლოდ ქართველი ტომები — იგივე ჰენიოხები, მესხები (მოსხები), აფსილები, აბაზგები და სხვ. ხოლო დღევანდელი აფხაზების, ანუ „აფსუთა“ წინაპრები აქ მხოლოდ XVI-XVII სს-ში ჩამოსახლდნენ ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანეთიდან.⁶

პ. ინგოროყვას შეხედულება ასევე არ გაიზიარა ქართველი მეცნიერების უმეტესობამ, მაგრამ მასაც გამოუჩნდნენ საკმაოდ აქტიური მიმდევრები და ამან აშკარად დიდი როლი შეასრულა აფხაზური სეპარატიზმის გაძლიერებასა და გააგრესიულობაში. ამასთან, პ. ინგოროყვას მიმდევარნი ყველას, ვინც ამ კონცეფციას არ იზიარებდა, ანტიქართულ განწყობაში ადანაშაულებდნენ.⁷

მე არ შეეხები ამ დაპირისპირებას დაწვრილებით, რამდენადაც არაერთ საგანგებო გამოკვლევაში მაქვს პირველწყაროთა ყოველმხრივი ანალიზის საფუძველზე ნაჩვენები, როგორც სეპარატისტთა შეხედულების აბსოლუტური სიყალბე, ისე იმ ქართველ სპეციალისტთა მცდარი პოზიცია, ვინც

⁴ ყველაზე ადრეული ნაშრომი ამ საკითხზე ეკუთვნოდა *იური ვორონოვს*: Ю. Воронов, Материяльная культура гениохийских племен в VI-I вв. до н. э./Сб-ник работ молодых ученых-историков в Абхазии, Сухуми, 1974; მისივე, Диоскурия-Севастополис-Цхум, М., 1980.

⁵ ეს „თეორია“ გაშალეს ე. აჯინჯალმა, შ. ინად-იფამ, მ. გუნბამ, განსაკუთრებით ფართოდ კი — *ო. ბლაგოზაშ და ს. ლაკობაშ*: О. Х. Бгажда, С. З. Лакоба, История Абхазии (учебник для 10-11 классов), Сухум, 2006.

⁶ *პ. ინგოროყვა*, გიორგი მერჩულე, ქართველი მწერალი მეათე საუკუნისა, 1954, გვ. 114-295.

⁷ Дж. Гамахариа, Б. Гогия, Абхазия — историческая область Грузии, 1997; ამ ნაშრომის შეფასებისათვის იხ. ჩემი: „არაკომპეტენტურობაზე დაფუძნებული ცილისწამება“/ლს, 2004, 14-20. V

პ. ინგოროყვას ემხრობა.⁸ დღეს მე ჩემი დასკვნების სიმართლეში კიდევ ერთხელ დამარწმუნა იმ გარემოებამ, რომ მას მთლიანად იზიარებს აფხაზეთის ისტორიის ისეთი სპეციალისტი, როგორიცაა ზურაბ პაპასკირი.⁹

აფხაზეთის პრობლემის მშვიდობიანი, დიპლომატიური გზებით მოგვარება პილიტიკოსების საქმეა, ჩვენ — კი, ისტორიკოსებმა უნდა ყველაფერი გააკეთოთ, რომ ფართო საზოგადოება — როგორც აფხაზური, ისე ქართული — არ შევიყვანოთ შეცდომაში არამეცნიერული ვითომგამოკვლევებით ჩვენი ერთობლივი სამშობლოს ისტორიის შესახებ. ეს უმნიშვნელოვანესი პრობლემა უნდა მხოლოდ სპეციალისტებმა იკვლიონ, სპეციალისტებმა, რომელნიც არამც და არამც არ უნდა მოექცნენ ყალბი პატრიოტიზმის გავლენის ქვეშ.

მე შეიძლება მკითხონ, რა საფუძველზე მივიჩნევ ჩემს თავს ასეთ სანდო, კვალიფიციურ და მიუდგომელ მკვლევრად; მე მაქვს საამისო საფუძველი; უპირველეს ყოვლისა, მე იმთავითვე შევისწავლიდი ბერძნულ-რომაულ წყაროებს მათ დედნებში, ზოგიერთი მათგანი (ბერძენი ლოგოგრაფოსები, კლავდიუ პტოლემიოსი, დიონ კასიუსი, პერაკლიდე) თარგმნილიც მაქვს ქართულად სათანადო ინტერპრეტაციებით. ამას გარდა, მე უშუალოდ ვმონაწილეობდი მთელ რიგ არქეოლოგიურ გათხრებში (ქართლში, კახეთში, გუდაუბაში), ზოლო წლების მანძილზე ვიყავი მუდმივი მონაწილე ნოქალაქევის არქეოლოგიური ექსპედიციისა; ამდენად, არქეოლოგიური მასალის გამოყენებისას მე მაქვს სათანადო პროფესიონალიზმი. ამას დაეუმატოთ, რომ ჩემი მეცნიერული კვლევა ყოველთვის იყო ისეთი მეცნიერების კონტროლის ქვეშ, როგორებიც იყვნენ ს. ყაუხჩიშვილი, ნ. ბერძენიშვილი, ო. ჯაფარიძე, გ. მელიქიშვილი, შ. მესხია, ნ. ზაქარაია... ყოველივე ეს მაძლევს საფუძველს ჩემი გამოკვლევები აფხაზეთის ისტორიაზე მივიჩნიო საკმაოდ სანდოდ და დამაჯერებლად.

ჩემი ღრმა რწმენით, ჩვენ უნდა მოვეშვათ ურთიერთშორის გაუმატრებელ კამათს და ჩვენი, როგორც ქართველების, ისე აფხაზების ისტორიის კვლევის პროცესში ყურადღება გაავაძახვილოთ მეცნიერულად დასაბუთებულ პრობლემებზე, უპირველეს ყოვლისა, ერთხელ და სამუდამოდ უნდა მოიხსნას საკითხი ე.წ. *ჰენიოხური ტომების* რაიმე კავშირის შესახებ აფხაზეთთანაც, აფხაზეთის ტერიტორიასთანაც, ქართულ ტომებთანაც და საერთოდ დასავლეთ საქართველოს (ძველი კოლხეთის) მიწა-წყალთან. ყველა ამ შუხედულებისა და ვარაუდისთვის არ არსებობს არაერთი მეცნიერული საფუძველი.¹⁰ იგივე

⁸ ჩემი ყველა დასკვნა სათანადო წყაროებითა და ლიტერატურით, იხ.: „ძირძველი ქართული მხარის“....

⁹ ზ. პაპასკირი, ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან, ტ. I, 2004, გვ. 10-36; იგივე ერთ ტომად რუსულ ენაზე: «Абхазия без фальсификации», 2009, გვ. 9-25.

¹⁰ Н. Ломоури, О «Политике Фасисцев» Гераклида, ВДИ, 1988, № 3, გვ. 123-134; ნ. ლომოური, ძველი აფხაზეთის ეთნოკულტურული ისტორიიდან, 1998, გვ. 10-20.

ითქმის აფხაზეთის ტერიტორიაზე მესხების მოსახლეობის შესახებაც.¹¹

შემდეგ უნდა გაზიარებულ იქნას ძველი წყაროების, არქეოლოგიური მონაცემების საფუძველზე მიღებული დასკვნა, რომ მერმინდელი აფხაზეთის ტერიტორია უძველესი დროიდან შედიოდა ძველი კოლხეთის სამეფოს საზღვრებში და დასავლეთ საქართველოს ამ კუთხის მცხოვრებნი, ვინც უნდა ყოფილიყვნენ ისინი გენეტიკურად, **ეთნო-კულტურულად ყოველთვის ქართველურ, კოლხურ სამყაროს ეკუთვნოდნენ, მის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდნენ.**¹²

ახ. წ. I-II სს-დან ანტიკურ წყაროებში პირველად ჩნდება დასავლეთ საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთ სანაპიროზე, მდ. ლალიძგიდან აწინდელ სოხუმამდე, **აფსილებისა და აბაზგების** ტომების ხსენება. და აი, სწორედ ამ ორი ტომის ეთნიკური კუთვნილება არის სამეცნიერო დავის მთავარი საგანი. ჩვენ მიერ წლების მანძილზე ამ პრობლემის კვლევამ, აგრეთვე, ისეთ გამოჩენილ მკვლევართა ნაშრომების გათვალისწინებამ, როგორებიც არიან ს. ჯანაშია, ნ. ბერძენიშვილი, გ. მელიქიშვილი, ქეთ. ლომთათიძე, ზ. ანჩაბაძე, ედ. ხოშტარია-ბროსე, გ. წულაია, მ. ინაძე, ზ. პაპასკირი, მიგვიყვანა სრულიად უეჭველ დასკვნამდე, რომ აფსილები და აბაზგები უდავოდ ადიღეურ-აბაზგური მოდგმის ტომები იყვნენ და ყოველ შემთხვევაში ახ. წ. დასაწყისიდან უკვე ჩრდილოეთ კოლხეთში სახლობდნენ.

სამწუხაროდ, ასეთი დასკვნა იწვევს ქართული მხარის მძაფრ წინააღმდეგობას და აფსილ-აბაზგთა ქართველობის ჩემ მიერ უარყოფა ფასდება, როგორც აფხაზ სეპარატისტთა წისქვილზე წყლის დასხმა და ანტიქართული ქმედება. მაგრამ განსაცვიფრებელია, რომ ჩემი ეს დასკვნა და საერთოდ ჩემი ნაშრომები აფხაზეთის ისტორიის შესახებ, განსაკუთრებულ გაღიზიანებას სწორედ აფხაზური სეპარატიზმის იდეოლოგებში იწვევს¹³. საქმე ისაა, რომ კი ვაღიარებ აფსილ-აბაზგებს აფხაზთა წინაპრებად, ვაღიარებ მათ აფხაზურ-ადიღეურ წარმომავლობას, მაგრამ აქვე ვაყენებ ისეთ დებულებებს, რომლებიც აფხაზი სეპარატისტებისთვის სრულიად მიუღებელია: ჯერ ერთი, მე ვამტკიცებ, რომ აფხაზეთის ტერიტორია მთლიანად შედიოდა პოლიტიკურად და კულტურულად ჯერ კოლხეთის, შემდეგ კი — ეგრის-ლაზიკის სამეფოებში. ამას გარდა, ჩემი გამოკვლევების თანახ-

¹¹ 11. ნ. ლომოური, ძველი აფხაზეთის ეთნოკულტურული ისტორიიდან, გვ. 21-31.

¹² იხ. კრებული: «Разыскания по Истории Абхазии // Грузия», 1999; აქ არის ო. ჯაფარიძის, მ. ბარამიძის, გრ. გიორგაძის, მ. ინაძის სტატიები, გვ. 7-92, ქვემოთ — «Разыскания...».

¹³ III. Инал-Ипа, О моем народе, его истории и отечестве (по поводу одной статьи и не только о ней), — «Советеная Абхазия», 16, IX, 1989; ეს წერილი მთლიანად ჩემს წინააღმდეგ არის მიმართული; მკაცრად მაკრიტიკებს სეპარატისტთა მომხრე ჯ. ჰიუიტიც თავის „ღია წერილში — ქართველობას“/ლს, 21.VII. 1989; შეად. მისი წიგნი „The Abkhazians“ (ლონდონი, ნიუ-იორკი, ეუთითებ ო. ბლაჟბას და ს. ლაკობას სახელმძღვანელოს მიხედვით, გვ. 375-376). იხ. აგრეთვე: «Аспекты грузино-абхазского конфликта» (2000, გვ. 81-82), აქ ჩემს წიგნს აფხაზეთის შესახებ *სლაჟა ბჟანბა* უწოდებს „ვევლაზე საშინელ წიგნს“ («Самая страшная книга»).

მად, ისტორიული აფხაზეთის ტერიტორიაზე, აფხაზი ტომების გვერდით სახლობდნენ ქართული ეთნიკური ჯგუფები — სანიგები, სუანო-კოლხები, მისიმიანები. რაც მთავარია, აღნიშნულ ტერიტორიაზე ამ ქართულ ეთნოსს ეკავა წამყვანი როლი, რაც იმით დასტურდება, რომ ბრინჯაოს, ადრერკინის, ანტიკურ ხანებში აქ დამკვიდრებული იყო ისეთივე მატერიალური კულტურა, როგორც დანარჩენ კოლხეთ-ვერისში.

აი, სწორედ ჩემი ეს დებულებები არ მოსწონთ შოვინისტურად განწყობილ აფხაზ ისტორიკოსებს, არადა ეს დასკვნები ეფუძნება წერილობით პირველწყაროთა, არქეოლოგიურ, ეთნოლოგიურ მონაცემთა აბსოლუტურად მიუკერძოებელ ანალიზს და მათ მეცნიერულ უარყოფას ეს ისტორიკოსები ვერანაირად ვერ ახერხებენ.

კიდევ უფრო მიუღებელი აღმოჩნდა აფხაზი სეპარატისტებისთვის შემდგომი მოვლენების შეფასება ქართულ ისტორიოგრაფიაში. როგორც ცნობილია, IV ს-დან შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს გასწვრივ მოსახლე ტომები გაერთიანდნენ ლაზიკის (ვერისის) სამეფოში; ეს სამეფო ბიზანტიის ვასალური სახელმწიფო იყო; მოგვიანებით, ბიზანტიის იმპერატორის მიერ გატარებული ღონისძიებების შედეგად, ლაზიკის სამეფოს გამოეყო მისი ჩრდილოეთი ოლქი — **აბაზგიის საარქონტო** (აფხაზთა საერისთავო); VII ს-ში ლაზიკაშიც გაუქმდა სამეფო ხელისუფლება და აქ დადგინდა იმპერატორის მოხელის, პატრიკიოსის თანამდებობა.¹⁴

VII ს-ის მეორე ნახევრიდან ბიზანტიის ხელისუფლების მცდარმა პოლიტიკურმა ნაბიჯებმა, ამიერკავკასიაში არსებულ დაპირისპირებებში **არაბთა** ჩართვამ და თვით საქართველოში მიმდინარე პროცესებმა ხელი შეუწვევს დასავლეთ საქართველოს საბოლოო დაკარგვას იმპერიის მიერ. VIII ს-ის ბოლოს აბაზგიის არქონტმა, ანუ აფხაზთა ერისთავმა **ლეონ II-მ**, თავისი ბიძის (დედის ძმის) ხაზართა ხაკანის დახმარებით, აჯანყება მოაწყო ბიზანტიის წინააღმდეგ, შემოიერთა ლაზიკა-ვერისის სამთავრო და მიიღო **აფხაზთა მეფის** ტიტული. ამრიგად, შეიქმნა აფხაზთა დამოუკიდებელი სამეფო, რომელიც მთელ დასავლეთ საქართველოს აერთიანებდა. IX ს-დან აფხაზთა სამეფო აქტიურად ჩაერთო საქართველოში არსებულ მსხვილ სამთავროთა შორის პირველობისთვის მიმდინარე ბრძოლაში, რის შედეგადაც XI ს-ის დამდეგს შეიქმნა ერთიანი ქართული სახელმწიფო.¹⁵

და აქ ჩვენ მივადექით იმ ყველაზე მტკივნეულ საკითხს, რომელიც განსაკუთრებით მწვავეა აფხაზ ისტორიკოსებთან პოლემიკაში. სწორედ ეს აფხაზთა სამეფო მიაჩნიათ აფხაზ ექსტრემისტებს (ი. ვორონოვს, მ.

¹⁴ ნ. ლომოური, ვერისის სამეფოს ისტორია, 1968, გვ. 66-75; ჩვენთვის ძირველი ქართული მხარის..., გვ. 63-68, აქ დასახელებულია მთელი ლიტერატურა.

¹⁵ დაწვრილებით ეს პროცესები სათანადო ლიტერატურის დასახელებით მე განხილული მაქვს ნაშრომში „ძირველი ქართული მხარის...“, გვ. 63-70; იხ. აგრეთვე, ჩემი: „საქართველოს და ბიზანტიის იმპერიის ურთიერთობა“, ნაწ. I (IV-IX სს.), თბ., 2011, გვ. 240-254.

გუნბას, ე. აფინჯალს) „აფხაზური სახელმწიფოებრიობის“ უეჭველ ნიმუშად. ჩემ მიერ ზემოთ დასახელებულ „აფხაზეთის ისტორიის“ სახელმძღვანელოში ავტორები პირდაპირ წერენ, რომ „აფხაზთა სამეფოს“ წარმოქმნის დროისთვის დასრულდა „ერთიანი აფხაზური ფეოდალური ეროვნების წარმოქმნის პროცესი“, შემდეგ — კი უაპელაციოდ აცხადებენ: «Так Абхазия стала на путь своей независимой раннефеодальной государственности, которую и следует принимать за основу».¹⁶

ლოგიკა მარტივია: სახელმწიფოს ქრონოლოგია „აფხაზეთის სამეფო“, მეფეს ჰქვია „მეფე აფხაზთა“, მაშ, ეს სახელმწიფო აფხაზურია. აფხაზებს VIII ს-დან, თუ უფრო ადრე არა, ჰქონდათ თავიანთი სახელმწიფო და მერე ქართველებმა, ბაგრატიონთა მეთაურობით, დაიპყრეს იგი, შეუერთეს საქართველოს და მიისაკუთრეს „აფხაზთა მეფის“ ტიტულიც. ლოგიკა თითქოს მარტივია, მაგრამ მას არ გააჩნია არავითარი მეცნიერული არგუმენტაცია და, ამდენად, იგი ძალზე პრიმიტიულია. ეს თავიანთი ყალბი მტკიცებულებები აფხაზმა სეპარატისტებმა გამოიყენეს ჯერ კიდევ 1988-1989 წწ., როცა სსრკ-ის ხელისუფლებას მიმართეს ე. წ. „აფხაზური წერილით“, რომელშიაც მოითხოვდნენ აფხაზეთის ასსრ-ის საქართველოს სსრ-ის შემადგენლობიდან გამოყოფას. ამ წერილს წამყვანმა ქართველმა მეცნიერებმა უპასუხეს და აჩვენეს ყველა აქ წარმოდგენილი დებულების სრული სიყალბე.¹⁷ მაგრამ ამან არ უშველა აფხაზი ე. წ. მეცნიერების ჭკუაზე მოყვანას, ისინი აგრძელებდნენ თავისი აბსურდული დებულებების გამეორებას და ეს არსებითად დღემდე გრძელდება.¹⁸

სერიოზულ ისტორიოგრაფიაში კი არაერთგზის თქმულა, რომ „აფხაზთა სამეფო“ იმთავითვე ქართული სახელმწიფო იყო. ამ სახელმწიფოს არსის შესახებ არ შეიძლება იყოს სხვაგვარი შეხედულება. ლეონ II, იგივე აფხაზთა მეფე ლეონ I და მისი მემკვიდრენი „აფხაზთა მეფედ“ იწოდებოდნენ მხოლოდ იმიტომ, რომ დინასტია აფხაზეთის არქონტაგან მოდიოდა, თუმცა მათი ეთნიკური კუთვნილება უცნობია. ეს არქონტები შეიძლებოდა ყოფილიყვნენ ადგილობრივი დიდკაცობის წარმომადგენელნიც — აბაზგები, აფსილები, სანიგები და ბერძენ-ბიზანტიელებიც. რაც შეეხება თვით სამეფოს, ის თავისი ყველა სახელმწიფოებრივი ნიშნით, ყველა კომპონენტით მხოლოდ და მხოლოდ ქართული იყო. უპირველეს ყოვლისა, ამ სამეფოს მოსახლეობის უდიდესი უმრავლესობა ქართული იყო. შემდეგ მხედველობაშია მისაღები აფხაზთა მეფეების მიერ თავიდანვე განხორ-

¹⁶ О. Х. Бгажба, С. З. Лакоба, История Абхазии, გვ. 127, 130-164.

¹⁷ Заря Востока, 1989, 28, 29, 30, VII, წერილის ავტორები: მ. გაფრინდაშვილი, გ. გიორგაძე, ჯ. გიუნაშვილი, შ. ძიძიგური, ვ. ჯორბენაძე, ო. ჟორდანია, ქ. ლომთათიძე, მ. ლორთქიფანიძე, გ. მელიქიშვილი, დ. მუსხელიშვილი, ე. ხოშტარია და სხვ.

¹⁸ ამ გამოსვლების შესახებ იხილე ჩვენი: „ძველი აფხაზეთის ეთნოკულტურული ისტორიიდან“, „აფხაზეთის დამოუკიდებლობის მოთხოვნა უსაფუძვლოა“, „სსრ.“ 2007, 2.V

ციელებული პოლიტიკაც, რომელიც თუნდაც ახლადშექმნილი სამეფოს დედაქალაქის ანაკოფიდან ქუთაისში გადატანის ფაქტში გამოიხატა. ეს იყო უდავოდ აფხაზი მეფეების პოლიტიკის გენერალური მიმართულება: ისინი იმთავითვე საერთო ქართულ საგარეო და საშინაო კურსს ატარებდნენ.¹⁹

ყველა ანგარიშგასაწევი სპეციალური გამოკვლევის საფუძველზე სრულიად უეჭველად დასტურდება, რომ აფხაზეთის სამეფოში, და ბევრად უფრო გვიანაც, აფხაზური ეროვნება არ ჩამოყალიბებულა. პირიქით, სახეზეა ყველა პირობა აფხაზ ტომთა ქართველ ხალხთან ინტეგრირებისა, აფხაზი ტომების ჩართვამ ქართველი ხალხის კონსოლიდაციის პროცესში ხელი შეუწყო მათ „გაქართველებას“, მხოლოდ საქართველოს გაერთიანების არასიმყარემ, ამ გაერთიანების შედარებითმა ხანმოკლეობამ, გვიანი შუა საუკუნეების ისტორიულმა მოვლენებმა — მუდმივი საგარეო შემოსევები, დეცენტრალიზაცია, სათავადოების წარმოქმნა — ხელი შეუშალა აფხაზთა საბოლოო და მთლიან შერწყმას ქართველ ხალხთან, ხოლო XVI-XVII საუკუნეებში აფხაზურენოვან მთიელთა მოძალების ტალღამ ხელი შეუწყო აფხაზური ეთნოსის ერთგვარ რეანიმაციას, აფხაზურ ტომებში საკუთარი ეთნოკულტურის გამოცოცხლებას და, საბოლოო ჯამში, ბევრად გვიან თანამედროვე აფხაზი ხალხის ჩამოყალიბებას.²⁰

მოკლედ უნდა შევხებო განხილული პერიოდის აფხაზეთის რეგიონის კულტურულ ვითარებას. ეს პრობლემა მე განხილული მაქვს ჩემს შრომებში, რომლებიც აფხაზეთის ისტორიას შეეხება. მაგრამ რამდენადაც აფხაზეთის ისტორიის სახელმძღვანელოში (და ზოგიერთ სხვა ნაშრომშიაც) ეს საკითხი კვლავ ყალბადაა წარმოდგენილი, საჭიროდ ჩავთვალე მასზე ჩემი შეხედულება კვლავ დამეფიქსირებინა. არქეოლოგიური მასალის ანალიზის საფუძველზე ჩვენ ნაჩვენები გვქონდა, რომ აფხაზეთის ტერიტორია უძველესი ხანიდან ყოველთვის შედიოდა საერთო-კოლხური, ე. ი. დასავლურ-ქართული კულტურის არეალში. იგივე სიტუაციაა აქ შემდგომაც, ადრეფეოდალურ ხანაში. რასაკვირველია, აქ რომის პოლიტიკურმა გაბატონებამ, შემდეგ საუკუნეთა მანძილზე ბიზანტიის დაქვემდებარებაში ყოფნამ, მთელ დასავლეთ საქართველოში გამოიწვია დასავლური კულტურის შემოდინება, მაგრამ ეს პროცესი საერთო იყო მთელი დასავლეთ საქართველოსთვის, და რაიმე განსაკუთრებით განსხვავებული სიტუაცია აფხაზეთის ტერიტორიაზე არ იყო. აფხაზეთის ტერიტორიაზე თვითთავადი კულტურის არარსებობაზე საუბრისას, რასაკვირველია, არ გვაქვს

¹⁹ Д. Мухелишвили, Исторический статус Абхазии в грузинской государственности / «Разискания»..., გვ. 114-154; A. Kollautz, Abazgen, heute Abchassen / RLB, Bd.I, 2, Amsterdam, გვ. 21-49; ნ. ლომოური, ძირძველი ქართული მხარის..., გვ. 72-74.

²⁰ Д. Мухелишвили, Исторический статус Абхазии / «Разискания»..., გვ. 130-144; 3. Папаскири, Абхазия..., გვ. 26-51, აქვეა მთელი ლიტერატურა; ეს პროცესები დანარჩენ საქართველოშიც ხდებოდა, მაგალითად, ოსთა ჩამოსახლება შიდა ქართლში.

მხედველობაში ყოფილი კულტურა: ოჯახში, გვარში, თემში აფხაზები და აბაზგები, ცხადია, საკუთარ ენაზე მეტყველებდნენ, მათ საკუთარი წესჩვეულებები, ფოლკლორი გააჩნდათ, მაგრამ ყოველივე ეს ფუნქციონირებდა საერთო-კოლხური კულტურის ფარგლებში. ასეთი ვითარება გრძელდებოდა IV ს-ის შემდეგაც, ე. ი. დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის დამკვიდრების შემდეგ.

აფხაზეთშიც, ისე როგორც დანარჩენ ლაზიკაში (ეგრისში), ქრისტიანობა დამკვიდრდა უშუალოდ ბიზანტიიდან და ეკლესიურად ეს მხარე შედიოდა კონსტანტინეპოლის პატრიარქის დაქვემდებარებაში. ლაზიკის ეკლესიას მეთაურობდა ფაზისის მიტროპოლიტი, ხოლო აბაზგიის ეკლესიას სებასტოპოლისის (ცხუმის) არქიეპისკოპოსი. ეს ვითარება ზუსტად არის დაფიქსირებული კონსტანტინოპოლის ხელქვეით საეკლესიო კათედრათა ნუსხებში, ანუ ნოტიციებში (ტაქტიკონებში).²¹

მდგომარეობა მკვეთრად იცვლება IX ს-ის მეორე ნახევარში, ამ დროით დათარიღებულ „ნოტიციებში“ აღარ იხსენიება აბაზგიის არქიეპისკოპოსი და აღარც ფაზისის მიტროპოლიტი. რაც იმის შედეგია, რომ „აფხაზთა სამეფო“ ეკლესიურადაც გამოეყო კონსტანტინეპოლს, მოიპოვა დამოუკიდებლობა და ქართულ წყაროებში დაფიქსირდა **აფხაზთა კათოლიკოსის** ტიტული. ეს უკანასკნელი საფარაუდო XI ს-ში დაქვემდებარა მცხეთის, ანუ სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქს.²²

მაშასადამე, დასავლეთ საქართველო და კონკრეტულად აფხაზეთი ეკლესიურადაც შეერწყა ქართულ გარემოს და ამის მერე ამ პარამეტრითაც გახდა ამ გარემოს შემადგენელი ნაწილი.

აფხაზეთის ეკლესიის საკითხს მე ქვემოთ კიდევ დავუბრუნდები, ამჟამად კი კიდევ ერთხელ გავუსვამ ხაზს იმ გარემოებას, რომ უძველესი დროიდან ქართულ ეთნო-კულტურულ გარემოში ინტეგრირებული აფხაზები ასეთად რჩებოდნენ შემდეგ საუკუნეებშიც, ვიდრე XX ს-მდე. ამიტომ დღევანდელმა აფხაზებმა უნდა გაიაზრონ, რომ მიუხედავად 20 საუკუნის მანძილზე მათი წინაპრების სხვა ეთნიკურ (ქართულ) გარემოში ცხოვრებისა, მათ შეინარჩუნეს თავიანთი ეთნიკური თვითთავადობა, ხოლო დღეს რუსულ პოლიტიკურ დაქვემდებარებაში მოხვედრის სულ ოციოდე წლის მერე მათ უკვე აშკარად ემუქრებათ ეთნიკური სახის დაკარგვა და გაქრობა.

როგორც აღვნიშნე, აფხაზთა ქართულ სახელმწიფოში შესვლით, მისი

²¹ Georgii Cyprii Descriptio orbis Romanis / ed, H. Gelzer, Lipsiae, 1890; G. Partheu, Hieroklis Synekdemus et Notitiae graecae episkopatuum: ს. *ვაუხნიშვილი*, გეორგიკა, IV, 2, გვ. 126-146.

²² ნ. *ბერძენიშვილი*, საფაზირო ფეოდალურ საქართველოში / ენიშვის მოამბე, X, 1941, გვ. 187-193; ზ. *პაპასკირი*, აფხაზთა საკათალიკოსოს დაწესების ქრონოლოგიისათვის / კრებ. „შ. მესხიას დაბ-ის 90 წლისთავისადმი“, 2006, გვ. 201-213; მ. *კუდუგა*, აფხაზთა საკათალიკოსოს ისტორიიდან (IX-XIII სს.) / „ქართული დიპლომატია“, №9, 2002, გვ. 564-586.

საქარველოსთან პოლიტიკური, საეკლესიო, კულტურული შერწყმა მოხდა და ეს ვითარება არ შეცვლილა არც შემდეგ ეპოქებში. მართალია, საკმაოდ სერიოზული გართულებები მოჰყვა ერთიანი ქართული სამეფოს დაშლას, როცა აფხაზეთი ცალკე სამთავროდ ჩამოყალიბდა; იგი ხან იმერეთის სამეფოს ექვემდებარებოდა, ხან სამეგრელოს საერისმთავროს. XVI-XVII სს-ში აქ იწყება ჩრდილოეთ კავკასიიდან ჯიქურ-აბაზგური ტომების ძლიერი ტალღის ჩამოსახლება, რთულდება ურთიერთობა სხვა სამეფო-სამთავროებთან, მაგრამ მაშინაც და თვით რუსეთთან შეერთების მერეც, აფხაზეთი ერთ-ერთ ქართულ ეთნო-კულტურულ და ადმინისტრაციულ ერთეულად რჩებოდა.

XVIII ს-ის 30-იანი წლებიდან ძლიერდება თურქ-ოსმალთა გავლენა აფხაზეთსა და ჯიქეთზე და ეს ტერიტორია ხდება რუსეთ-თურქეთის დაპირისპირების პლაცდარმი. შესაბამისად, აფხაზეთის სამთავროს მმართველები (შერვაშიძეთა საგვარეულო) ხან თურქეთის მხარეს გამოდიან, ხან რუსეთის იმპერიის ინტერესებს იცავენ. აქვე უნდა აღინიშნოს კიდევ ერთი მომენტი: მთიელ ტომთა ჩამოსახლების ზემოხსენებულმა პროცესმა ხელი შეუწყო აფხაზეთის მთიან ოლქებში წარმართობის აღდგენას, რაც დაკავშირებული იყო საერთოდ სოციალურ ურთიერთობათა დაკნინებასთან და გვაროვნულ-თემური წყობილების გამოცოცხლებასთან. ამან კი, თურქეთის ზეწოლასთან ერთად, ხელსაყრელი პირობები შეუქმნა ისლამის გავრცელებას.²³

XIX ს-ის ათიანი წლებისთვის აფხაზეთში დამყარდა რუსეთის პროტექტორატი, შემდეგ კი თანდათან ეს სამთავრო რუსეთის იმპერიაში შევიდა, მაგრამ ეს პროცესი ფრიად რთული იყო და გამოიხატა რუსეთის წინააღმდეგ გამოსვლებსა და აჯანყებებში. განსაკუთრებით ფართომასშტაბიანი იყო 1877 წლის აჯანყება, რომელსაც მწვავე რეპრესიები მოჰყვა რუსეთის მხრიდან, რაც გამოიხატა უკმაყოფილო და „დაუმორჩილებელი“ მოსახლეობის მასიური გასახლებით თურქეთში, ანუ „მუჰაჯირობით“.²⁴

ჩვენ ამ მოვლენებზე შევაჩერეთ ყურადღება, რადგან „მუჰაჯირობის“ გაშუქებასთან არის დაკავშირებული სეპარატისტი აფხაზი ისტორიკოსების მტკიცება, რომ თითქოს „მუჰაჯირობამდე“ აფხაზეთში მხოლოდ აფხაზები სახლობდნენ, ხოლო მათი უმეტესობის თურქეთში გასახლების შემდეგ, გაჩნდა აქ პირველად ქართული, კერძოდ, მეგრული მოსახლეობა. აფხაზეთის ეთნო-დემოგრაფიული სიტუაციის გაყალბებას არაერთი აფხაზი მკვლევარი ცდილობდა (გორონოვი, ინალ-იფა, აჯინჯალი), მაგრამ

²³ ეს რთული მოვლენები განხილულია „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ IV ტომში (1973), თავი VI, გვ. 225-244, თავი IX, გვ. 455-480, აქვეა არსებული ლიტერატურა.

²⁴ Г. Дзидзария; Махаджирство и проблемы истории Абхазии 19-го столетия, Сухуми, 1982, გვ. 341-416; Г. Т. Паичадзе, Абхазия в составе Российской империи / «Разыскания...», გვ. 217-226; ზ. ჰაპასკირი, ნარკვევები..., გვ. 204-223.

ყველაზე აქტიური და უტყუარობის ამბიციის მქონეა **სტანისლავ ლაკობა**, რომელიც ამტკიცებს, რომ უძველესი დროიდან დასავლეთ საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთ რეგიონში სახლობდნენ მხოლოდ აფხაზი ტომები და ქართველები აქ განდგნენ პირველად მხოლოდ XIX ს-ის 70-იან წლების შემდეგ, „მუჰაჯირობის“ შედეგად განთავისუფლებულ ტერიტორიაზე მერეულთა გადმოსახლების შემდეგ. ამასთან, ლაკობა მოურიდებლად ლანძღავს ჩვენს დიდებულ მოღვაწეებს — იაკობ გოგებაშვილს, გიორგი წერეთელს, სერგი მესხს, იონა მეუნარგიას — იმისთვის, რომ ისინი, ზედმეტად რა რუსეთის მიერ აქ რუსების, ბერძნების, ადიღეელების, სომხების აქტიურ ჩამოსახლებას, სრულიად სამართლიანად, იგივე აფხაზების ინტერესთა გათვალისწინებით, ემზრობოდნენ და ყოველმხრივ აგიტაციას უწევდნენ განთავისუფლებულ მიწებზე სწორედ აფხაზთა ისტორიული თანამოძმეების, აქ ძველთაგანვე მკვიდრად მოსახლე მეგრულ და სვანურ ტომთა ნათესავების გადმოსახლებას.²⁵ ეს საკითხი ასეთივე სიყალბით არის გაშუქებული ჩემ მიერ ზემოთ ნახსენებ აფხაზეთის ისტორიის სახელმძღვანელოშიც, სადაც ქართველები აფხაზეთის „კოლონიზატორებად“ არიან გამოცხადებული, ხოლო გ. წერეთელი, ი. გოგებაშვილი, ს. მესხი და სხვები — ამ უკანონო „კოლონიზაციის“ იდეოლოგებად“ მონათლული.²⁶ ს. ლაკობას და მის მიმდევართა ეს უმეცრებაზე, ისტორიის, დემოგრაფიული სიტუაციის ელემენტარულ არცოდნაზე დაფუძნებული თხზულებანი სათანადოდ იყო გაკრიტიკებული ისტორიოგრაფიაში,²⁷ ხოლო მე მინდა აფხაზებს მივმართო, რომ ნუ აჰყვებიან ამ აბსურდულ და ყოველგვარ ლოგიკას მოკლებულ მტკიცებულებებს და კიდევ ერთხელ გაიანზრონ, რომ **უძველესი დროიდან გუშინდლამდე მათი წინაპრები ყოველთვის ქართველებთან ერთად, ერთ სამყაროში ცხოვრობდნენ და სწორედ ამან შეუნარჩუნა მათ ხალხს თვითთავადობა.**

დაბოლოს, მე შევეხები კიდევ ერთ პრობლემას, რომელიც უკანასკნელ ხანებში აქტუალური გახდა, განსაკუთრებით მიმდინარე 2011 წლის ივლისის ბოლოდან, როდესაც ჩვენი ეკლესიის საჭეთმპყრობელი სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი, მცხეთა-თბილისის მთავარეპისკოპოსი და ბიჭვინთისა და ცხუმ-აფხაზეთის მიტროპოლიტი *ილია II* კიევში რუსეთის გაქრისტიანების 1023 წლისთავისადმი მიძღვნილ ღონისძიებაზე შეზდა მოსკოვისა და სრულიად რუსეთის პატრიარქს *კირილეს* და უკანასკნელმა გარკვევით და უპირობოდ დაადასტურა რუსეთის ეკლესიის

²⁵ С. З. Лакоба, Очерки политической истории Абхазии, Сухуми, 1990, გვ. 40-42; *ძიგჟი*, Столетняя война грузин против Абхазии, Гагра, 1993.

²⁶ О. Х. Бгажба, С.З. Лакоба, История Абхазии, გვ. 260-264.

²⁷ ს. *ლეკიშვილი*, პასუხად ისტორიკოს ლაკობას / „სახალხო განათლება“, 14.VI. 1990; О. Чургүлия, Махаджирство и грузинская интеллигенция / «Разыскания...», გვ. 391-488; *ჯ. გამაბარია*, მითვისებული საქართველოს ისტორია / სრ, 26.VI. 2007; *ზ. პაპასკირი*, ნარკვევები... ტ. I, გვ. 204-223.

მიერ აფხაზეთის ეკლესიის ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში არსებობის აუცილებლობა. ეს პრობლემა დღეს, სამწუხაროდ, ასევე მტკიცებულა ჩვენთვის, რამდენადაც ექსტრემისტულად განწყობილი აფხაზი ისტორიკოსები ისევ აყალბებენ აფხაზეთში ქრისტიანობის გავრცელების რეალურ სურათს და აფხაზეთის ეკლესიის სტატუსს. რაღა შორს წავიდეთ, ე. აჯინჯალი და არაერთგზის ნახსენები სახელმძღვანელოს ავტორები ამტკიცებენ, რომ ქრისტიანობა მთელს ამიერკავკასიაში სწორედ აფხაზეთიდან, აფხაზთა მეშვეობით გავრცელდა, ანდრია პირველწოდებული აფხაზეთში, მდ. ფსირცხის ნაპირას გარდაიცვალა და აქვეა დაკრძალული; ხოლო საყოველთაოდ არის ცნობილი, რომ წმ. ანდრია მოწამეობრვად აღესრულა ეგვიპტის თუ მცირე აზიის ქ. პატრასში.²⁸

როგორც აღნიშნული გვქონდა, აფხაზეთის ეკლესია, როგორც დანარჩენი დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო ცენტრები, თავდაპირველად ექვემდებარებოდა კონსტანტინეპოლის პატრიარქს და IX ს-დან, ისევ დანარჩენი დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის მსგავსად, გამოეყო ბიზანტიის ეკლესიას, მოიპოვა დამოუკიდებლობა და შემდეგ შეუერთდა გაერთიანებული საქართველოს ეკლესიას, რომლის შემადგენლობაში დარჩა დღემდე.

ამრიგად, ეკლესიურადაც აფხაზეთი ყოველთვის დაკავშირებული იყო ქართულ სამყაროსთან — ჯერ ლაზეთ-ვერისთან, შემდეგ ე.წ. „აფხაზთა სამეფოსთან“ და შემდგომ გაერთიანებულ საქართველოსთან.

როდესაც ჩვენ აფხაზეთის ეკლესიაზე ვლაპარაკობთ, აქ უაღრესად მნიშვნელოვანია, ხაზი გავუსვათ იმ გარემოებას, რომ იმ პერიოდშიც, როდესაც დასავლეთ საქართველოს ეკლესია ექვემდებარებოდა კონსტანტინეპოლის საპატრიარქოს, მთელ დასავლეთ საქართველოში შენდებოდა ისეთივე ხუროთმოძღვრების ძეგლები, როგორც დანარჩენ საქართველოში და ამ მხარის საეკლესიო ნაგებობებს (სამნაჟიან ბაზილიკებს, სამეკლესიან ბაზილიკებს, ჯვრის ტიპის ტაძრებს) ახასიათებდათ საერთოდ ქართული ძეგლების თავისებურებანი. ეს საგანგებოდ არის დადასტურებული ისეთ მეცნიერთა გამოკვლევებში, როგორებიც იყვნენ გიორგი ჩუბინაშვილის სკოლის წარმომადგენლები ვ. ბერიძე, ლ. რჩეულიშვილი, რ. მეფისაშვილი, ვ. ცინცაძე, პ. ზაქარაია, ი. ციციშვილი... აღნიშნული ისტორიული მოვლენა იხსნება იმით, რომ დასავლეთ საქართველოში ადრეული ხანიდან შემოდის და მკვიდრდება აღმოსავლურ ქართული კულტურული გავლენა, ხოლო მთელ საქართველოში, ასევე უძველესი დროიდან, მყარი და შეუღალავი არის ადგილობრივი ეროვნული ტრადიციები.²⁹ ხაზგასასმელია, რომ ქართული საეკლესიო არქიტექტურის მიხედვით აშენდა ტაძრები ისეთ ცენტრებშიც, როგორიც იყო, მაგალითად, *კეტრა-ციხისძირი*, ანუ

²⁸ დაწვრილებით იხ. ჩვენი „საქართველოს და ბიზანტიის იმპერიის ურთიერთობა“, გვ. 138-145, აქვეა ლიტერატურა.

²⁹ ჩვენი, საქართველოს და ბიზანტიის იმპერიის ურთიერთობა, გვ. 256-265.

კონსტანტინეპოლის საპატრიარქოს დაქვემდებარებაში შემავალი საეპისკოპოსო კათედრა.³⁰

ამჟამად ჩვენთვის მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ მეცნიერთა ეს დასკვნა ვრცელდება აფხაზეთის ტერიტორიაზე აგებულ ისეთ ეკლესიებზე-დაც, როგორიცაა *გზიფის ტაძარი*, *ანაკოფიის*, *ლიხნის*, *მოქეის*, *გაგრის* ეკლესიები. აფხაზეთში არ შემუშავებულა არცერთი, მხოლოდ აფხაზეთისთვის დამახასიათებელი, ორიგინალური არქიტექტურული სახესხვაობა. რასაკვირველია, აფხაზეთის ძეგლებს აქვთ ზოგიერთი ლოკალური თავისებურება, რომელიც იძლევა საფუძველს, ვილაპარაკოთ ზუროთმოძღვრების „აფხაზურ სკოლაზე“. მაგრამ ეს თავისებურებანი იმ ხარისხისაა, რომ არის, როგორც, ვთქვათ, განსხვავება კახეთისა და ქართლის, ან ტაო-კლარჯეთის და ეგრისის ძეგლებს შორის. ეს თავისებურებანი მხოლოდ იმით მჭიდროდება, რომ აქ უფრო მეტია ბიზანტიურ არქიტექტურასთან სიახლოვე. მაშასადამე, „აფხაზური სკოლა“ წარმოადგენს სწორედ ქართული ზუროთმოძღვრების ორგანულ ნაწილს, ე. ი. *ქართული ზუროთმოძღვრების და არა ბიზანტიური არქიტექტურის „აფხაზურ სკოლას“*.³¹

ყოველივე ეს, ცხადია, არ მოსწონთ აფხაზ სეპარატისტებს. თავის დროს, მთლიანად ბიზანტიურ გავლენას ხედავდა აფხაზეთის არქიტექტურაში ი. ვორონოვი.³² რაც შეეხება დასახელებულ სახელმძღვანელოს, მისი ავტორები ლაპარაკობენ რა აფხაზეთის საეკლესიო არქიტექტურაზე, პარალელებს ეძებენ მხოლოდ ბიზანტიაში და ჩრდილოეთ კავკასიაში, ამასთან, საიდან-დაც გამოძებნეს არქიტექტურის „აფხაზურ-ალბანური“ სკოლა.³³

კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი მომენტი: როგორც აღვნიშნე, IX ს-დან ე. წ. აფხაზთა სამეფო ეკლესიურად გამოეყო ბიზანტიას და აი, ამ დროიდან მთელ დასავლეთ საქართველოსა და აფხაზეთშიც ადმინისტრაციისა და ღმრთისმსახურების ენად იქცა ქართული, რომელმაც შეცვალა ბერძნული.³⁴ რატომ არ შეიქმნა აფხაზეთში საკუთარი ღმრთისმსახურება აფხაზურ ენაზე და აფხაზური დამწერლობა? მართლმადიდებელი ეკლესია

³⁰ ნ. ინაიშვილი, ჰეტრას საეპისკოპოსო კათედრა / „ბიზანტინოლოგია საქართველოში-2“, ტ. I, 2009, გვ. 275-288.

³¹ Л. Рчеулишвили, По поводу интерпретации архитектурных памятников как исторических документов / „მაცნე, ისტორიის... სერია“, №4, 1975, გვ. 181-189; *მიხვევ. Купольная архитектура VIII-IX веков в Абхазии*, 1988; *გ. ჯაფარიძე, წებელდური კულტურის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი* / სას, №2, 1979, გვ. 78-89; ნ. ლომოური, ძირძველი ქართული მხარის..., გვ. 74-76.

³² В. Беридзе, И тенденциозность и некомпетентность / ЗВ, №7, 1989; *მ. დიდებულიძე, ეკლესია ძველ გაგრამი* / „ძველის მეგობარი“, №45, 1977, გვ. 16-26, 67.

³³ О. Х. Бгажба, С. З. Лакоба, История Абхазии, გვ. 136-137.

³⁴ ნ. ბერძენიშვილი, სავაზირო ფეოდალურ საქართველოში, გვ. 47-57; *მ. ლორთქიფანიძე, აფხაზები და აფხაზეთი*, 1980, გვ. 11-16; 3. ანჩაბაძე, Из истории средневековой Абхазии, Сухуми, 1959, გვ. 144-154.

ხომ ხელს უწყობს, რომ თითოეულ ხალხს ღმრთისმსახურება ჰქონდეს საკუთარ ენაზე და, შესაბამისად, საეკლესიო ლიტერატურაც. პასუხი აქ მხოლოდ ერთია: აფხაზეთის ტერიტორიაზე საუკუნეების მანძილზე შექმნილ პირობებში ამის საჭიროება არ არსებობდა, რამდენადაც **აფხაზები ეთნო-კულტურულად წარმოადგენდნენ განუყოფელ ნაწილს ქართული ეთნიკური ერთობისა**, აქ IX საუკუნიდან სრულიად კანონზომიერად, ბერძნულის გარდა, დამკვიდრდა მხოლოდ ქართული ეპიგრაფიკა.³⁵

ვაკეთებთ საერთო დასკვნას ყოველივე ზემოთქმულიდან: არც ანტიკურ, არც ადრეფეოდალურ ეპოქაში, ისტორიული აფხაზეთის ტერიტორია არასდროს ყოფილა დამოუკიდებელი სახელმწიფო. აფხაზ ტომებს, მიუხედავად მათი აფხაზურ-ადიღური წარმომავლობისა, ეთნოკულტურული თვალსაზრისით, ყოველთვის ჰქონდათ განუყოფელი ისტორია ქართულ სამყაროსთან, ისინი ყოველთვის შედიოდნენ ქართულ სახელმწიფო გაერთიანებებში — ჯერ კოლხეთის, შემდეგ ლაზიკა-ეგრისის, შემდეგ აფხაზეთის სამეფოს, ბოლოს გაერთიანებული საქართველოს შემადგენლობაში და ასეთად დარჩნენ ისინი დღემდე. თუმცა რეაქციული რუსეთის გავლენით და სეპარატისტული ძალების წყალობით, ბოლო ოცწლეულში დაკარგეს თავიანთი ისტორიული სტატუსი და ოკუპირებულ ოლქად იქცნენ. აფხაზი ხალხი სეპარატისტული ძალების ზეწოლის შედეგად გადაგვარების, გაქრობის საშიშროების წინაშეა, აფხაზებმა უნდა გაითვალისწინონ თავიანთი ისტორია და გაიაზრონ თავიანთი მომავალი.

35 ლ. ბ. ახალაძე, *Эпиграфические памятники Абхазии / «Разыскания...»*, გვ. 364; ზ. Папаскири, *«Абхазское царство» _ грузинское государство / კრებ.: „და აღმოცისკრდა საქართველო ნიკოფსიით დარუბანდამდე“*, 2009, გვ. 24-54.